

KRATKA ZGODOVINA TURJAKA

Grad stoji na važnem križišču cest proti Grosuplju in proti Želimlju. Grofje Turjačani — Auerspergi — so imenovani po divjem volu »turu«, čigar glavo imajo v svojem grbu. Grofovsk. rodbina je frankovskega izvora. Turjačani so se naselili v naše kraje že v 9. stoletju po Kristusu ali pa kmalu po bitki na Leškem polju 955. leta. Na obronku Ljubljanskega barja so si zgradili sprva »Spodnji grad«, leta 1067 pa je grof Konrad Turjaški postavil novo, večje poslopje na prostoru današnjega Turjaka. V prepiru za dediščino je grof Henrik Ortenburški grad do tal požgal. Potem je bil 50 let v razvalinah. Leta 1190 je grof Adolf grad obnovil.

V bojih z goriškimi Ortenburžani in oglejskim patriarhom Volkmerjem je bil grad spet razdejan in opustošen. Grof Otoman (1167—1215) ga je znova pozidal. L. 1511. je grad porušil potres, nakar ga je Turjačan grof Trojan (1475—1554) obnovil v obliki trikotnika. To obliko ima še danes. Na vsakem od treh oglov je močan stolp. Stolp na pročelju nosi v reliefu tura; temu stolpu pravijo volovski stolp (»Ochsenturm«). Včasih je grad imel obrambne jarke in nasip. Tega zdaj ni več. Z obsežnimi posestvi turjaških grofov je rasel tudi njih politični ugled. Slavno ime so si pridobili zlasti v turških vojnah.

Pred imenom Turjačana Herberta (1528—1575) so

Turki trepetali. Padel je v bitki pri Budačkem. Njegovo truplo je pokopano v Ljubljani, nagačena glava, ki so jo morali Turjačani od Turkov drago odkupiti, pa se hrani (ali se je hranila do zadnjih časov) kot dragocena rodbinska relikvija v skrinjici iz cipresnega lesa na Turjaku. Turjačan Herbert je bil od 1566. do 1572. leta deželni glavar na Kranjskem, kjer se je pokazal zelo naklonjenega protestantovskemu gibanju.

Turjaški grof Andrej (1557—1594) je na god sv. Ahacija, 22. junija 1593, premagal Turke pri Sisku. Turško vojsko je vodil Hasan paša. Turjačana Andreja so imenovali »krščanskega Ahila in strah Turkov«. Andrej Turjaški je v spomin na svojo zmago nad Turki pozidal cerkev sv. Ahacija nad Turjakom.

Jakob pl. Turjaški je bil ustanovitelj novomeškega kolegiatnega kapitulja in je bil prvi novomeški prošt. Kapitulj je bil ustanovljen leta 1493 po privoljenju cesarja Friderika III.

Grof Volk Engelbert Turjaški (1610—1673) je kot kranjski deželni glavar iz javnih sredstev podpiral gledališke predstave pri jezuitih, ki jih je tudi nagovoril, da so si sezidali nov konvikt ali kolegij. On sam pa si je leta 1642 zgradil v Ljubljani sijajni »knežji turjaški dvorec«, kjer je v dvoranah in v vrtnem paviljonu prirejal gledališke in operne predstave. Ustanovil je tudi lepo in bogato knjižnico.

Njegovo premoženje je podedoval njegov brat Janez Vajkard Turjaški (1615—1677). Ta je bil slovit diplomat in »vsemogočen« svetovalec cesarja Leopolda I., ki je Turjačane leta 1653 povišal v kneze. Janez Vajkard Turjaški je snoval katoliško alianso (zvezo) med Avstrijo, Francijo in Španijo. Hotel je postati celo kardinal. Vprav to ga je vrglo, da je bil z dvora odpuščen in pregnan. Zadnja leta svojega življenja je preživel na Kranjskem: v Ljubljani in na Turjaku.

Ob času komunistične revolucije v Sloveniji je bil posestnik Turjaka grof Hervart. Grad je bil med revolucijo

porušen in požgan (med 12. in 19. septembrom 1943), po vojni je bilo grajsko posestvo razlaščno. Hervartov brat grof Karel, ki se je osebno udeleževal protikomunističnih bojev s partizani, pa zdaj živi v Montrealu, Quebec, Canada.

Zanimivosti v Turjaškem gradu so sledeče: orjaška kipa pred vhodom v grad; z železom obita vrata pri glavnem vhodu; srednjeveška ječa v levem ogelnem stolpu; Lutrova prvotna grajska kapela, ki spominja po romanski apsidi, banjastem gotskem slogu in gotskih freskah na najstarejšo dobo gradu. V dobi reformacije so v tej kapeli pridigali Jurij Dalmatin, Andrej Savinec, Janez Folt in drugi. Pravijo, da so v dneh preganjanja protestantov na Slovenskem Jurija Dalmatina na Turjaku zazidali v luknjo nad grajskim vhodom, da je tam mirno prevajal sv. pismo.

Ko je bilo luteranstvo zatrto, so na zapadni strani grajskega dvorišča pozidali novo kapelo, sedanjo župno cerkev. Prvotno ali Lutrovo kapelo pa so ohranili kot zgodovinsko redkost. V cerkvi hranijo tako zvani »Hasanov plašč«, češ da je v zvezi z bitko pri Sisku. Zdaj je menda dokazano, da je ta plašč Turjaku darovala cesarica Marija Terezija. Lahko pa je plašč vseeno turškega izvora, ker so ob zmagi nad Turki pred Dunajem dobili dosti takega materiala in so potem iz njega delali cerkvene mašne plašče.

Grad je imel tudi bogat in dragocen zgodovinski arhiv, staro bojno orožje, v starinskem slogu opremljen salon in obednico. Turjak je hranil tudi vrsto umetniških slik svojih prednikov. Ni znano, če je bilo kaj teh dragocenosti in umetnosti rešenih med požarom. Najbrž: »Vse je vihar razdjal!«

Zgodovinski viri:

Gruden Josip: **Zgodovina slovenskega naroda** (izdala Mohorjeva družba v Celovcu).

Krajevni leksikon Dravske banovine; Ljubljana 1939/228.

Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1925, 1. zvezek.

PRVI DNEVI NA TURJAKU

Povelje za koncentracijo na Turjaku je imelo v mislih osnovanje jugoslovanske vojske, ki naj potem odide ali proti Trstu ali proti Reki, kjer se bodo pač zavezniki izkrkali, ni pa predvidevalo nobene druge možnosti. Takoj pa se je izkazalo:

1.) da angleške invazije ne bo, zato je bilo treba računati, da nastop proti nemški vojski, na katerega so se pripravljali v Velikih Laščah, pomeni samomor vaških straž in grozno maščevanje nad narodom. Zakaj torej v grad?

2.) Italijanska vojska se je predala partizanom in jim izročila tanke in topove. Tako je bilo namreč določeno v pogojih kapitulacije. S tem orožjem so udarili po slovenski protikomunistični vojski. Zakaj še vedno v grad med zidove?

Na to menda nihče ni pomislil. Del vaških straž je neurejeno prihajal v grad, kjer je bila vsak dan večja zmeda. Posadke so prihajale, v gradu pa obstale brez cilja. Poročnik Viktor Berlot je že popoldne 9. septembra odšel v Velike Lašče, kjer je navezal stike s tamošnjim poveljnikom VS Jožetom Bajcem. Bil je tudi pri italijanski komandi zaradi predaje orožja; naletel je na odpor, ker so imeli Italijani nalog iz Ribnice in Kočevja, da se umikajo z vso opremo. Dogovoril se je tudi z zdravnikom dr. Kožuhom, da na Turjaku prevzame službo zdravnika.

Po poročilu o opravljenem delu je predlagal stotniku Cerkvniku, naj vojaštvo organizira v čete in bataljone, ki naj zasedejo položaje okrog gradu, da ne bi doživeli kakšnega presenečenja od partizanov.

Cerkvenik tisti dan ni ukrenil ničesar; menda je čakal navodil od poveljnika Ernesta Peterlina, ki je bil še v Ljubljani.

Poveljnik Peterlin popolnoma odpove

V tem kritičnem trenutku, ko so oficirji in vojaki pričakovali poveljnika, da pride na teren in dá nadaljnja navodila, je 9. septembra zjutraj v Rokodelskem domu v Ljubljani zborovalo vodstvo SL. Navzoči so bili: podpolkovnik Ernest Peterlin, Marko Kranjc, dr. Miloš Stare, kaplan Križman in dr. Šmajd ali Smersu. Kranjc je vprašal Peterlina, če bo šel na teren in prevzel komando. Peterlin mu je odgovoril:

»Jok! Bi me radi videli, da bi vas šel reševat na teren! Celo leto sem vas reševal, zdaj vas pa ne bom več!« Ko je tako govoril, se je njegov obraz spreminjal v barvah; v njem sta se borila vojaški ponos in strah pred terenom. (Arhiv).

Peterlin je pri svoji odločitvi ostal.

To njegovo odpoved je Cerkveniku prinesel dr. Albin Šmajd dne 10. septembra v Št. Jurij pri Grosuplju.

V tem je Peterlinova krivda, ki ni samo v padcu Turjaka, ampak tudi v poznejših katastrofah, ki so vse šle in dozorele po istem vzorcu. Ker njega ni bilo na Turjak, je nastala kriza zaradi poveljstva, katero so izkoristile razne vojaške in politične frakcije in to v trenutku, ko je sovražnik nastopal edino.

Prvi posvet oficirjev

Vprašanje poveljstva je doseglo svoj višek v nedeljo, 12. septembra, ko se je v zgodnjih popoldanskih urah vršil posvet častnikov. Te »vojne seje« so se udeležili: dobropoljski poveljnik Anton Perne, škocijanski poveljnik Žuraj, legijska oficirja Jože Bajec in Stane Bitenc, g. svetnik Karel Škulj, velikolaški župan Paternost, dr. Ludovik Kožuh, dr. Arko, France Casar, kaplan France Malovrh; četnike pa so zastopali: podpolkovnik Dežman, kapetan Janko Debeljak, stotniki Cof, Tomic in Vojič.¹ Bilo je še nekaj drugih.

Na tem sestanku je bil tudi bivši partizanski ujetnik

1 Prav RADIVOJ FAJDIČA - VOJČI

in po njihovem nalogu »parlamentarec« pri vojski, zbrani na Turjaku, dr. France Blatnik.

Že imena sama povedo, da so se zbrali zastopniki skoro vseh političnih in vojaških struj. Vsak je prišel s svojimi »navodili«. Eni so govorili, da imajo »navodila« od poveljstva SL, drugi od vodstva Stražarjev, nekateri, da imajo navodila od Draže Mihajlovića in spet drugi iz Kaira od zaveznikov. Posledica teh različnih »navodil« je bila, da so se pošteno sprli. (Zvezo in šifre je imel le komandant Slovenije Novak. Op. ur.)

Podpolkovnik Janko Debeljak je opozoril na dejstvo, da predpisi bivše jugoslovanske vojske določajo, da v slučaju spora glede poveljstva pripada poveljstvo najstarejšemu po činu, kar je bil podpolkovnik Josip Dežman. Dežmanov nasvet je bil, da grad izpraznijo, ker se ne da braniti in je koncentracija v gradu tudi vojaško nesmiselna. Z njim so soglašali jugoslovanski oficirji.

Legijski poveljniki so bili proti Dežmanovemu predlogu kakor tudi proti njemu kot poveljniku. Vztrajali so na stališču, da je poveljnik podpolkovnik Ernest Peterlin, čeprav so že vedeli, da je ostal v Ljubljani in ni hotel na teren ter da poveljstvo vrši njegov namestnik stotnik Cerkvenik. Stane Bitenc v svojem poročilu pravi, da ga je kurir F. Casar pred odhodom v Ljubljano rotil, naj vztraja pri svojem stališču glede poveljstva, ki pripada v resnici stotniku Cerkveniku. Iz tega se da sklepati, da so bili tudi oficirji, ki so bili naklonjeni akademskemu društvu »Straža«, vsaj v načelu za Cerkvenika in tako proti izpraznitvi gradu. Morda je v ozadju tega le nekaj resnice v Sajetovi navedbi v »Belogardizmu«, da so stražarji uživali tiho naklonjenost Peterlina in so bili v komunističnih očeh veliko bolj delavni kot vodstvo SL.

Dežman je bil v svojo izjavo o Turjaku tako trdno prepričan, da je odšel iz sobe, vzel s seboj četnike in legionarje, s katerimi je prišel na Turjak, in odšel proti Čretežu.

Na tej seji je bil tudi govor o zvezah z Ljubljano in inozemstvom. Ugotovili so, da je v sestavu odreda radiotelegrafist »Blaž«—Božnar Tone z radijsko oddajno in sprejemno postajo, da pa so ključi in šifre pri poveljstvu v Ljubljani. Zaradi tega je bilo kurirju naročeno, naj poveljstvo reši vprašanje dešifriranja brzojavk in tako omogoči radiotelegrafistu uspešno delo.

Kaplan Lavrih o sporu za poveljstvo in o »navodilih« posameznih skupin pravi takole:

»Vtis, ki sem ga imel ob poslušanju vsega tega, je bil naravnost porazen. Jasno sem videl, da v najtragičnejši uri slovenskega naroda ne znamo biti eno; da bi bil vsakdo rad politični in vojaški voditelj ter da so prišli na dan ljudje, ki so hoteli poveljevati borcem VS in jih politično voditi, čeprav so komaj kdaj slišali o njih, medtem ko so se ti fantje že borili in umirali.«

Podpolkovnik Dežman je ob prihodu v Ljubljano v bivšem hotelu »Štrukelj« takole dejal o tem sestanku in o posledicah:

»Krivdo za padec Turjaka nosimo prvenstveno sami, ker se nismo umaknili, ko je bil še čas. Če pa že tega nismo napravili, bi si morali vsaj zavarovati umik. Vsak trezen vojak je lahko videl, da Turjaka ni mogoče braniti pred italijanskimi topovi. Vojaki in oficirji, ki so drugače mislili, so bili prevpiti in preglasovani od tako zvanih ljudskih tribunov, kot je bil n. pr. velikolaški župan Paternost, ki pa o vojaški strategiji niso imeli nobenega pojma. Kričali so v svoji namišljeni strategiji o slovenskem Alcazarju in niso upoštevali tehtnih razlogov, ki sem jih navajal z mislijo na borce in na brezupni položaj. V tem položaju bi uspel samo človek, oficir, ki bi z revolverjem v roki neodgovorne politično-strankarske kričače prisilil k molku in fante rešil. Tega nisem storil; rešil sem le tiste, s katerimi sem prišel na Turjak.«

Sklepi usodne seje

Po Dežmanovem odhodu se je razgovor pomiril, čeprav je vprašanje poveljstva ostalo odprto in nerešeno. Končno je na predlog župana Paternosta prišlo do tehle sklepov, katere so vsi odobraval:

1.) Po prejetih poročilih je partizanski pritisk vedno hujši, borba z njimi se mora nadaljevati na vsej črti, da se tako prepreči njihov pohod na Ljubljano.

2. Kurirja dr. Ludovik Arko in France Casar naj se z motornim kolesom takoj odpeljeta v Ljubljano, se sestaneta s političnimi in vojaškimi voditelji, jih obvestita o nastalem položaju ter se vrneta z dokončnimi navodili, sprejetimi od vseh.

3.) Poveljniki VS naj s svojimi edinicami takoj zasedejo položaje od Sv. Ahaca proti Rašici in Velikim Laščam ter za vsako ceno zadrže partizanski pritisk, dokler navodila ne pridejo iz Ljubljane.

To so bili sklepi teh popoldanskih razgovorov. Dejansko je bil izvršen samo zadnji. Oba kurirja in vozača Marijana Končana so partizani ubili na Škofljici pred prihodom v Ljubljano, drugi šofer Viktor Habič pa je bil ujet. (Napačno je zamenjavati tega šoferja Habiča z onim, ki je bil sojen na »kočevskem procesu«: šofer je bil doma iz Polja, oni drugi pa iz Dobrunj.)

V zvezi s tem posvetom je treba omeniti dr. Franceta Blatnika. Kakor že rečeno, je bil to parlamentarec partizanov, ki je v Laščah mešal župana Paternosta, da je ta res začel misliti na nekakšno sodelovanje VS s partizani v borbi proti Nemcem. Zdaj se je pojavil na Turjaku. Zelo na široko je poročal, da prihaja od partizanov, da je partizanska vojska dobro organizirana, močno oborožena in založena s hrano, zato je protikomunistom svetoval, naj dobro premislijo, če le ne bi kazalo stopiti z njimi v stik in začeti pogajanja.

Ta je bil o pravilnosti svojih cenitev partizanske vojske gotovo prepričan. Nazadnje se je z Zapotoka z legionarji umaknil v Ljubljano. O tej nepojasneni zadevi je v arhivu Zveze več izjav prič, ki so bile prisotne pri vseh pogajanjih. Precej slične podatke beremo tudi v Sajetovem Belogardizmu na straneh 595 in 598.

ZAPOTOK

Odhod na Zapotok

Stotnik Cerkvenik je Peterlinovo odpoved vzel hladno in mirno na znanje in šel na delo. Bil je sicer pošten možakar in tudi hraber, drugih vojaških vrlin pa ni imel. Dasi bi kot namestnik poveljnika po poveljnikovem umiku moral avtomatično prevzeti vodstvo, je takoj pokazal, da tej nalogi ne bo kos. Pustil si je prišepetavati od desne in leve največ zato, ker ni bil pripravljen na dolžnosti poveljnika in — vsaj videz je bil tak — ker niti sam ni verjel v svojo avtoriteto. Peterlin ni našel nobenega aktivnega oficirja, ki bi šel v VS; tako je moral postaviti Cerkvenika za svojega namestnika. Cerkvenik pa med aktivci ni mnogo pomenil. Nesreča je baš v tem, da ni bilo strokovnih oficirjev.

Popoldne 11. septembra je po daljšem razpravljanju z oficirji le razporedil vojsko okrog Turjaka. Viktor Berlot v svojem poročilu navaja, da je tedaj odšla na Zapotok skupina kakih 800 vojakov. Nastanili so se v šoli in po nekaterih hišah. Ta številka je najbrž nekoliko previsoka, ker je dvomljivo, če je do takrat vseh legionarjev v gradu bilo toliko. Ob sedmih zvečer so bili že na mestu. S to skupino je odšel tudi stotnik Cerkvenik.

To vojsko je takoj reformiral v planinsko brigado, ki je imela 4 bataljone. 1. bataljon, pod poveljstvom Viktorja Berlota, je zasedel Kurešček, z 2. bataljonom je Milko Pirih odšel na Veliki Osolnik in Osredek, ostala dva, pod poveljstvom dr. Jana in prof. Janeza Gruma, pa sta ostala

3

tretji

je

na Zapotoku. Tako so imeli legionarji zasedene štiri veliko važnejše točke, kot pa je bil Turjak sam. V sestavu so imeli tudi dva topa.

V soboto je bilo že popolnoma jasno, da partizani ne bodo nastopili proti Nemcem, ampak proti slovenski protikomunistični vojski, zato je vse hitelo v grad. Partizani so se bližali v polkrogu in se pripravljali na odločilni spopad. Tako so bile pod pritiskom partizanske zarote proti vaškim stražarjem vse sile postavljene v obrambo proti napadalnim komunistom.

Med Turjakom, kamor se je glavni dotok moštva začel šele v soboto, in Zapotokom so bile stalne patrolje, ki so kontrolirale dolino jugozapadno od gradu. Verjetno se je tudi Cerkvenik po prvem odhodu iz Turjaka še vrnil v grad, potrdil o njegovem kretanju pa ni.

Videz je, da so vsi vidnejši oficirji SL odšli na Zapotok, kamor je šel tudi Cerkvenik, ne da bi na Turjaku postavil svojega namestnika. S tem se je že itak peréč položaj poveljstva še poslabšal.

Posvetovanje na hlodih

Po končanem posvetu na Turjaku je odredni sodnik Stane Bitenc po kurirju poslal Cerkveniku pismeno poročilo in prošnjo, naj se vrne v grad, da skupaj (Cerkvenik — Stane Bitenc — Stanko Petelin) zaključijo sodni postopek in rešijo vprašanje usode zaslišanih ujetih partizanov. Nujno ga je tudi prosil, naj gotovo pride, da rešijo tudi vprašanje poveljstva.

Ker se Cerkvenik ni pojavil v gradu do ponedeljka zjutraj, je dr. Blatnik nagovoril Bitenca, da sta se odpravila na Zapotok, da tam rešijo oba zgoraj navedena problema. Na Zapotok sta prišla med deseto in pol enajsto uro dopoldne.

Popoldne je bilo v bližini šole na hlodih posvetovanje, katerega so se udeležili v pretežni večini častniki in nekaj civilistov, politično vplivnejših ljudi. Med temi je bil duh.

svétnik K. Škulj, ki je nekako vodil ta posvet, za njim dr. Kožuh. Navzoč je bil tudi dr. France Blatnik in četniški oficirji.

Tu je Dežman po spoznanju kaosa v gradu odločno povedal, da je situacija na Turjaku izgubljena. Legijski oficirji tej njegovi izjavi niso verjeli in so jo sprejeli s precejšnjim malodušjem. Dežmana so smatrali za pesimista in kot takega za nezmožnega prevzeti kako poveljstvo. Do njega so zavzeli popolnoma negativno stališče: sporočili so mu, da poveljstva ne bodo menjali in mu niso dali nobene komande, čeprav je bil prvotno v Peterlinovem razporedu. Sajè v svojem »Belogardizmu« na strani 600 navaja, da je Peterlin 11. septembra poslal Dežmanu imenovanje za poveljnika vaških straž v ribniški dolini in Suhi krajini. To pismo je bilo zadržano na terenu v rokah neodgovornih politikantov, ki so po Dežmanovih besedah odgovorni za vse zmede, ki so nastale.

Po dr. Blatnikovih poročilih so razpravljali o položaju protikomunistične vojske iz vojaško-strateškega stališča. Sklenili so, naj vsa na tem področju zbrana vojska odide proti Trstu, če se izvrši izkrcaje zavezniške vojske, ali pa proti Ljubljani, katero so tedaj že zasedli Nemci, ker odpora proti partizanom zaradi pomanjkanja hrane, orožja in municije ne bo mogoče dolgo vzdržati. Tedaj cilj umika še ni bil Ljubljana, ampak pogorje Polhograjskih Dolomitov, kjer bi bili vsaj od ene strani zavarovani. Kakor bomo videli pozneje, je splošna panika tudi ta načrt spremenila.

Prvi ukaz za umik iz gradu

Po tem posvetu je poveljnik Cerkvénik poslal v grad patroljo, ki je kaplanu Malovrhu — ali je Cerkvénik njemu zaupal poveljstvo v gradu? — nesla povelje za umik. Patroljo je vodil Bosanec Sarko, povelje pa je izročil orožniški narednik Češarek.

Ivan Lavrih takole poroča o tem :

»V grad je prišel kurir z obvestilom za Malovrha. V obvestilu je bila najprej pritožba, da Cerkvénik še ni dobil nobenih podrobnih navodil in da je o celotni situaciji podrobno obvestil Dražo Mihajlovića s posebno depešo in prošnjo za takojšnja navodila. (Ta izjava je dvomljiva, kajti edino zvezo z Mihajlovićem je imel Novak. — Op. ur.) Obenem ukazuje, naj se turjaška posadka čimprej prebije iz gradu, po možnosti proti Polhograjskim Dolomitom in da vse vodstvo izpada prepušča Malovrhu.«

»Na večernem sestanku v gradu je bilo o tem sporočilu dosti govora. Prevladalo je prepričanje, da morata biti Cerkvénik in Mihajlović v res dobrih zvezah. France Malovrh je zatrjeval, da ima Cerkvénikov radiotelegrafist stalne stike z Mihajlovićevim štabom. (Da to ni bilo res, smo videli že v opisovanju zbiranja na Turjaku). O tem se ni mogel nihče prepričati, borcem na Turjaku pa je le vtilo vsaj malo upanja, da je nekje neka vrhovna komanda in da smo z njo v zvezi.«

Več važnosti za povelje umika nam kaže Češarkova opomba nasproti svojemu bratu. Po prejemu ukaza za umik so se turjaški poveljniki takoj zbrali in začeli razpravljati o tem, ali je komanda na mestu ali ne. Ko je Češarek to videl, je svojemu bratu dejal: »Čimprej pojdemo od tod! Tukaj oficirji debatirajo o komandi, namesto da bi jo vzeli na znanje in takoj začeli delati v tem smislu.«

O večernem posvetu, ki je temu povelju za umik sledilo, župan Paternost pravi med drugim:

»Na tem sestanku pa so ugotavljali zalogo hrane, količino orožja in municije, vode in debelino grajskega zidu — in sklenili, da ostanejo v gradu in ga branijo.«

Vse to zgovorno kaže na zmedo v gradu. Vsak oficir je mislil po svoji glavi in vlekel na svojo stran. Oficirji in moštvo, ki so že celo leto nosili težo borbe s komunisti, so bili tako zaljubljeni v svoje delo, da so prezrli novonastali položaj, ki je brezpogojno zahteval enotnega vod-

stva, in še naprej hoteli voditi vsak svojo edinico. Tako je Cerkvénik zaupal vodstvo tako rekoč kaplanu Malovrhu, Perne in Žuraj pa sta kot poveljnika najmočnejših posadk v gradu spet hotela imeti odločilno besedo. Politiki so položaj ocenjevali politično, čas pa je ene kot druge prehitel, ker v tistih dneh niso poverili vodstva izkušnim oficirjem, ki bi brez dvoma najboljše rešili takratno situacijo, ker so se zavedali, da je bilo zaenkrat važno samo eno: rešitev vojske in nič drugega!

Iz te zmede različnih gledanj in nepotrebnih debat in ugovorov pa sta na Cerkvénikovo povelje le nastala dva sklepa, ki pa nista bila izvedena:

1.) Turjaške čete morajo na vsak način narediti izpad.

2.) Množični izpad se bo izvršil v torek zvečer, čim pade mrak.

To najbrž nista bila nikaka določno sprejeta sklepa, ampak le močnejše poudarjena želja nekaterih oficirjev, ki so spoznali nevarni položaj in hoteli ven.

Drugi posvet na Zapotoku

Po Češarkovem poročilu Cerkvéniku, kako neresno in neodgovorno so turjaški oficirji sprejeli njegov ukaz za izpraznitev gradu, je bilo v torek, 14. septembra, drugo razpravljanje na hlohlih. Ugotovili so, da je grad že od vseh strani obkoljen od partizanov. Turjaški sin Karel Auersperg je z Zapotoka obstreljeval obzidje lastnega doma. Večina častnikov je bila mnenja, da je prišel čas, ko mora poveljnik izdati povelje za umik z Zapotoka; partizanska vojska se je namreč bližala v polkrogu.

Do razčiščenja tega vprašanja je prišlo na zadnjem posvetovanju v šoli na Zapotoku istega dne od sedmih do pol devetih zvečer, ko je večina legijskih častnikov zahtevala umik. Po razgovoru z vsemi častniki je Cerkvénik izdal povelje za umik proti Ljubljani v smeri proti Želimlju in Barju. Umik naj se začne ob 23.30 istega dne.

Četniki hočejo v grad

Podpolkovnik Dežman, ki se je največ zadrževal na Čretežu, je od blizu opazoval obkoljevanje gradu. Vedel je, da bo to konec za turjaške borce, katerih poveljniki so trmasto vztrajali pri odločitvi, da ostanejo v gradu, pa četudi postane slovenski Alcazar. Ker so turjaški oficirji odklonili tudi Cerkvenikov ukaz za umik, je Dežman v torek okrog poldne svojim četnikom na svojo pest dal nalog, da se prebijejo do gradu in turjaško posadko, če treba, tudi s silo primorajo na izpad. Četniki so res prešli želimeljsko dolino in se prebili že prav blizu gradu. Tu pa so prišli pod križni ogenj iz gradu in gozda, ki jih je prisilil k umiku.

Tedaj je odšel iz Turjaka zadnji oddelek, ki ni upal na uspeh obrambe gradu; to so bile čete iz Čateža, Žužemberka in Zogradca. Z Zapotoka so odšli na Osrednek, kjer so že popoldne odbili partizanski napad, naslednji dan, v sredo dopoldne, pa so jih partizani razbili.

Omenjeni četniški odred se je vrnil na Čretež, kjer je do trde noči zadrževal partizanski pritisk, ki je bil vedno hujši.

Ukaz za izpad

Takoj po odločitvi, da se protikomunistična vojska umakne z Zapotoka, je Cerkvenik poslal v grad Turjak novo patroljo z ukazom za izpad iz gradu proti Zapotoku, kjer naj se pridružijo zapotoški skupini in skupaj odidejo proti Želimlju in Ljubljani. V tem pismu je bila sporočena ura pokreta (23,30: torej pol ure pred polnočjo v noči od torka na sredo) in signalni znak treh raket.

Tudi to povelje je bilo turjaškemu vodstvu dostavljeno, a ne izvršeno; to potrjujeta župan Paternost in kaplan Lavrih. Slednji o tem takole pravi:

»V torek zvečer, okrog devetih, je prišla z Zapotoka manjša patrolja, v kateri sta bila tudi Jakob Mavec in dr. Kožuh. Sporočili so nam, da je pritisk na Zapotok tako

strašen, da so poveljniki sklenili vse moštvo umakniti proti Ljubljanskemu barju. Odhod bodo naznanili z raketami, mi pa naj si pomagamo, kakor vemo in znamo, pomoči od njih ne moremo pričakovati.

Okrog 11,30 ponoči smo na zapotoški strani res zagledali tri zelene rakete, kmalu nato pa slišali močne detonacije; menda so razstrelili municijo, katere niso mogli vzeti s seboj.«

Koliko je bilo resnih priprav za izpad iz Turjaškega gradu, je težko z gotovostjo reči. Vprašanje je bilo na dnevnem redu, a so ga prenašali iz dneva v dan, dokler ni bilo prepozno.

Ludovik Hren, ki je poveljeval 1. četi, in Roman Zabukovec, poveljnik 2. čete, sta vedno hotela s svojimi fanti ven, Žuraj pa, ki je bil pravi hudobni duh gradu, je postavil posebno pomnoženo stražo in zapovedal, naj strelja na vsakogar, ki bi hotel iz gradu (F. Hočevar). Proti izpadu so bili posebno glasni: prof. Stanko Petelin, Žuraj, Pernè, Kadunc Franc in Miklič. Akademika brata Beno in Ivan Rožanc iz Loža, ki sta se v boju s komunisti zelo odlikovala, sta s svojimi govori med fanti počasi ustvarila tako psihozo, da so zabarikadiranje v grad in obrambo v njem do konca počasi sprejemali kot edino možno in pametno odločitev. Temu je pripomogel tudi France Malovrh, ki je govoril, da Turjak ne bo nikoli padel.

Da zaključimo poglavje o zapovedanem izpadu, zapišemo samo še izjavo preživelega legionarja iz Turjaka:

»Ko smo videli tri rakete nad Zapotokom, so oficirji od vseh strani zavpili: Na utrdbe in bombe v roke!«

Tako je bil Turjak prepuščen svoji usodi, obkoljen tudi od juga, to je na oni strani turjaške grape, kjer bi se moral izvršiti nameravani izpad.

Umik z Zapotoka

Napovedani umik se je ob določenem času res izvršil. Čelo kolone se je premaknilo v torek, 14. septembra, ob 23,30, zaščitnica pa je zapustila položaje v sredo, 15. septembra ob 1,30 zjutraj. Stane Bitenc je zapisal, da je kolona poleg manjših prask v najlepšem redu prišla do Ljubljane. To poročilo je edino, ki govori »o najlepšem redu«.

V torek proti večeru je iz Želimlja prišla na Čretež nepoznana ženska in četnikom, ki so bili tam, zatrjevala, da v Želimlju ni nobenega partizana. Tako se je protikomunistična vojska precej brezskrbno bližala Želimlju. Tu pa jih je v hribu nad cesto čakala partizanska zaseda, ki je štela nad 400 mož. Ob prvem svitu se je vnela srdita bitka, v katero je bila zapletena predhodnica kolone, kateri sta poveljevala Ivan Boh in Janez Benko; vsaj tako poroča Stane Bitenc. Drugo poročilo pa pravi, da je majhna skupina mirno šla naprej pod hribom, ne da bi komunisti kaj streljali nanjo. Na razpotju pred vasjo Želimlje je stal duhovnik, po imenu Tone Duhovnik, ki je četniški skupini ukazal pot skozi vas, da bo tako zavarovana še druga stran kolone, ki je prihajala. Sredi vasi so jih napadli partizani, udarili v glavnino kolone in jo razbili. Samo podpolkovniku Dežmanu, ki se s svojimi fanti ni premaknil, ampak je šele potem, ko jim je zmanjkovalo municije, izvršil juriš na dobro zakopane partizane, se je zahvaliti, da ni bila kolona popolnoma uničena. Partizani, med katerimi je bilo največ novomobilizirancev iz Ljubljane, so se razbežali in odprli pot kakim 400 legionarjem in četnikom proti Pijavi gorici in Barju.

Od tu naprej o rednem umiku ni nobenega govora več. Demoralizirana protikomunistična vojska se je razbežala po Barju, kjer so jo partizani še enkrat napadli. Vsak je šel svojo pot. Veliko so jih partizani pobili, ko so streljali za njimi iz italijanskih avtoblind, drugi so se poskrili po grmovju in ponoči prebredli Ljubljano, večina pa je odšla na blok na Ižanski cesti. Tu so položili orožje, nakar

jih je nemška straža pustila v Ljubljano. V tem se vidi panika posebno oficirjev: v Nemce so imeli tako nezaupanje, da so bili pripravljene na internacijo ali celo na postrelitev, toda njihova morala je bila tako na tleh, da jim je bilo vseeno, kaj se zgodi z njimi.

»Pozabljeni« na položajih

Ne da se skriti, da je bil umik z Zapotoka skrajno nevojaško pripravljen. Razna poročila nam zbujejo videz, da o odhodu niti vsi oficirji niso bili obveščeni; če pa so bili, so v tistem kaosu in strahu reševali sami sebe.

Poglejmo na **Veliki Osolnik!** Tu so bili fantje od Sv. Gregorja, Velikih Poljan, Device Marije v Polju in Bizovika. Vodil jih je poveljnik Pirih. Iz Čreteža so odšli na Zapotok, od tod pa v torek popoldne na Veliki Osolnik. Zastržili so vas, pri cerkvi vrh hriba pa postavili le stražo. V torek ob 11. uri zvečer, to je v času, ko je z Zapotoka začela odhajati kolona, je stražo pri cerkvi napadla Tomšičeva brigada, ki je prišla iz Dobropolja. Fantje so se takoj pripravili za borbo. Komanda je odpovedala, kot bi je ne bilo: več kot polovica bataljona, ki je štel kakih 250 mož, se je razbežala proti Velikim Laščam. Kakih 100 so jih partizani potiskali proti cerkvi, kjer so vzdržali celo noč. Nekaj jih je padlo, 89 pa jih je prišlo do cerkve. Zjutraj jim je zmanjkalo municije, zato so bili prisiljeni narediti izpad; stekli so po njivi, zasajeni s koruzo, na robu pod njivo pa so nanje zaregljale partizanske strojnice. Dvignili so roke in se podali. To je bilo okrog 10. ure dopoldne.

Ujetnike so takoj odgnali v vas, kjer jih je posebna komisija takoj zaslišala. Vse tiste, ki so se izjavili, da so bili prisilno mobilizirani, so pustili k cerkvi, kjer so pobrali puške, katere so bili prej odvrgli, ter jih priključili svoji vojski. Vaške stražarje pa so pod močno stražo odgnali nazaj proti cerkvi. Teh je bilo 24. Ko so te gnali k cerkvi na morišče, so se srečali z onimi, katere so partizani

① IGNAC HORVAT - IMRE, Romandir 3. rēte
3. bataljona Tomšičeve brigade

mobilizirali v svojo vojsko. Izbranih 24 je politkomisar 1
Imre osebno postrelil pri cerkvi. Neka partizanka iz Ve-
likih Lašč pa je vzela svojega bratranca Toneta Riglerja
in mu rekla: »Tebe bom imela za nazadnje!« Res ga je kot
zadnjega ustrelila.

Mobiliziranci so s Tomšičevo brigado odšli v Tomi-
šelj, od tam pa skozi Želimlje nazaj na Zapotok. Komunisti
so govorili, da gredo napadat Turjak, kar se pa ni zgo-
dilo. V soboto zvečer so prišli v Cerknico, katero so že
drugi dan zasedli Nemci, razbili partizansko vojsko in
zajeli zelo veliko nasilnih mobilizirancev.

O boju na Velikem Osolniku in o pokolu še podrob-
neje govori poročilo Andreja Omana. Obe poročili se raz-
likujeta samo v tem, da je bil Oman ujet že pred bojem,
druga dva pa sta bila v boju pri cerkvi.

»Cerkvica na Velikem Osolniku stoji kakih 200 m na
gričku nad vasjo. Pri cerkvi so naši postavili mitralježno
gnezdo, v katerem je bilo kakih deset fantov. Drugi smo
ostali spodaj v vasi, kjer smo šli spat. Nismo še zaspali,
ko se pri cerkvi oglasé mitraljezi.

Iz nasprotne strani se je vasi bližala kolona partiza-
nov; kot sem zvedel pozneje, je bila to cela Tomšičeva
brigada, ki so jo naši pri cerkvi opazili in napadli. Bri-
gada je bežala v vas, kjer smo bili mi. Začeli smo bežati
proti cerkvi. Pajsar Jože, ki je stražil na vasi, je takoj
padel. Bil je iz šmarske posadke. Partizani so v vasi ujeli
več fantov, med njimi tudi mene. Ko sem namreč stopil iz
hiše, da bi tekel proti cerkvi, kakor je bilo povelje, so mi
stopili nasproti štirje partizani. Eden je zavpil: »Roke v
vis!«

Mislil sem, da so naši, in sem rekel: »Nikar ga ne
lomi!« — Partizan je ponovil povelje in me vprašal, kdo
sem. Povedal sem, da sem četnik, nakar je še močneje
zavpil: »Roke v vis, če ne bom streljal!« Spustil sem puško
in dvignil obe roki. Stopil je k meni, me preiskal in od-
vedel v neki hlev, kjer sta bila že dva naša.

Medtem se je zunaj razvil boj med našimi pri cerkvi in partizani, ki so napadali iz vasi. Iz nasprotne hiše pride adjutant komandanta Piriha Škulj-Šandor, ki je prinesel Pirihovo brzostrelko. Med partizane je padel slično kakor jaz. Ko je videl, da ni izhoda, pomoli enemu od komunistov brzostrelko in reče:

„Glej, tovariš, prinesel sem ti brzostrelko našega komandanta!“

Imre, komandir partizanske čete, pred revolucijo cestni pometač v Ljubljani, kakor nam je pozneje sam pravil, je tudi Škulja pognal v hlev. Tu se mu je ta začel dobrikati, da bo šel v njegovo četo. Tedaj so prinesli ranjenega partizana. Imre je takoj odredil, naj gre zanj nekdo po mleko. Takoj se je javil Škulj. Za spremstvo je dobil nekoga partizana. Čez kake pol ure se partizan vrne z mlekom — sam. Imre ga vpraša, kje ima ‚belčka‘. Partizan je začel pripovedovati, kako mu je ušel: ko sta prišla do hiše, kjer naj bi dobila mleka, je Škulj poslal partizana v hišo, sam pa jo je odkuril . . .

Boj pri cerkvi je trajal vso noč do jutra. Zjutraj ob 6. uri smo morali ujetniki — bilo nas je pet — z dvema vozovoma v Rob po municijo. Ko smo se okrog 10. ure vrnili, je bil boj končan. V tem boju so padli: poveljnik Ivan Habič od Sv. Urha, Vinko Menoni iz Zaloga pri Ljubljani, Jože Resman iz Device Marije v Polju.

Vse ostale borce so imeli zastražene na nekem vrtu. Kmalu se je pripeljal mesar Stane Semič-Daki, ki je bil komandant brigade.

Vse naše so postrojili pred njim. Začel jih je odbirati. Najprej je vprašal: ‚Kateri so funkcionarji?‘ — Javili so se Jaroslav Novak, Martin Dimnik in nekdo od Sv. Gregorja, katerega imena se ne spominjam. — Nadalje je vprašal, kdo je šel prostovoljno k beli gardi. Ker se ni nihče javil, je Daki zahteval, naj oni trije pokažejo prostovoljce. Novak in Dimnik sta molčala, oni od Sv. Gregorja pa je poklical 15 svojih fantov iz vrste.

Potem je Daki tudi sam izbiral. Šel je od enega do

drugega in potegnil iz vrste, kogar se mu je zdelo. Dobil jih je sedem. Vse ostale je vprašal, če hočemo ostati pri njih ali pa oditi domov. Vsi smo ostali pri njih. Nam petim, ki so nas ponoči ujeli, so že prej dali orožje in nas uvrstili v svoje čete. Četa, v kateri sem bil, in še ena četa sta bili določeni za spremstvo 24 naših borcev, katere so vlekli k cerkvi, kjer je ponoči bila borba. Korakali so v sredi, na vsaki strani pa je bila po ena partizanska četa. Ko smo prišli do cerkve, so naše fante postavili ob zid. Ena četa je stala ob koncu cerkve, druga pa nasproti njim v razdalji par korakov. Poveljeval je Imre.

Prvi je bil Jaroslav Novak. Imre ga je prijel za rokav in ga ob cerkvenem zidu odvedel do konca cerkve. Drugi so mu sledili in se postavili drug ob drugem.

Imre je iz žepa potegnil pištolo in začel streljati protikomuniste. Prvi je bil Jaroslav Novak; ustrelil ga je od blizu v tilnik. Naši fantje so začeli moliti, mnogi so jokali. Ko je Imre prišel do Dimnika, je opazil, da ima v roki rožni venec in moli.

'No, hudič, za tega si se boril!' je zakričal nad njim, mu vzal rožni venec iz rok in ga vrgel proč.

Na vsakega padlega so partizani in partizanke planili in jih začeli ropati. Pobrli so jim prav vse, tako da je večina šla gola v grob.

Ko je postrelil vseh 24, so nam prinesli krampe in lopate, da bi pokopali mrliče. Toda komaj smo začeli z delom, je prišlo povelje, da moramo nazaj v vas. Tu so nam priključili še vse ostale naše fante in nas odgnali v vas Rob.«

Potem opisuje pot proti Cerknici, kjer je bilo zbranih kakih 3.000 partizanov. Na nedeljo, 19. septembra, ko so se partizanski kolovodje pripravljali na miting, pa so Cerknico napadli Nemci in pognali komuniste v divji beg. Zajeli so večino nasilnih mobilizirancev.

Podobno se je zgodilo s **posadko s Čateža**, ki je bila v noči od torka na sredo v zasedi na Osredku. Ker jih nihče

ni obvestil o umiku, so celo noč odbijali napade partizanov. V sredo dopoldne, ko je streljanje na Osolniku prenehalo, so mislili, da so vse druge čete že odšle na Zapotok, zato so se odpravili tudi sami. Tako so prišli na partizansko komando. Ko so se zavedeli, kje so, so se v velikem neredu razbežali, kamor je kdo mogel. Od 120 mož jih je pobegnilo polovica, druge pa so partizani ujeli in jih veliko pobili kar tam. Trije so se na begu prebili v grad Turjak. Največ jih je bežalo preko Sv. Ahaca, Grosuplja in Mirnske doline. (R. Resnik).

Na svojem begu so videli, da je bila mobilizirana partizanska vojska v prav tako paničnem begu kot oni sami. Bežali so drug pred drugim, razbiti v majhne skupine in se potikali po gozdu.

Povzetek

Kratek pogled na borbo in umik zapotoške skupine nas sili k priznanju, da je slika tudi na tej strani zelo zelo črna, skoraj nič manj tragična kot ona na Turjaku, z edino razliko, da se jih je iz Zapotoka rešilo vsaj nekaj. Od približno 850 borcev jih je na Velikem Osolniku in Osredku 350 ostalo na cedilu. Res se jih je pozneje mnogo rešilo iz rok komunistov, veliko pa so jih kar na mestu pobili.

Borba na Velikem Osolniku se je začela v torek ob 11. uri zvečer. Šele pol ure zatem se je iz Zapotoka premaknila kolona proti Želimplju. Zakaj nihče ni poslal pomoči, ko so na Osolniku prosili zanjo in v ta namen spustili rdeče rakete in to tedaj, ko so bile čete še na Zapotoku? Opravičeno se človeku vsiljuje misel, da poveljstvo na Zapotoku ni izpolnilo svojih dolžnosti do vojakov, ampak reševalo le sebe.

Med napadom v Želimplju jih je v tisti splošni zmedi veliko padlo. V »Belogardizmu« beremo, da so jih partizani pobili okoli 200, kar je gotovo pretirano, kljub temu pa ostane porazno dejstvo, da od 850 mož »Planinske brigade« na Zapotoku niti polovica ni dosegla Ljubljane.